

Надія ВОЛІК

кандидат історичних наук, асистент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства, заступниця декана історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Руслан КОЧЕРЖУК

здобувач вищої освіти другого освітнього рівня історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, військовий капелан ЗСУ

ДІЯЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВИХ КАПЕЛАНІВ**ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ**

В Австро-Угорській імперії, де значна частина населення проживала в сільській місцевості та регулярно відвідувала богослужіння, роль релігії у повсякденному житті людей була надзвичайно важливою. Духовенство активно долучалося до релігійного, освітнього та політичного життя своїх вірян. Відтак, Релігійна служба армії (Militärseelsorge), сформована ще у XIX ст., стала важливим елементом психологічної підтримки військових, яка формувала у них почуття єдності та підтримувала моральний дух. У цій статті подано короткий аналіз діяльності військових капеланів Греко-Католицької церкви (далі – ГКЦ), які перебували на службі в Австро-Угорській імперії в часи Першої світової війни, зокрема у таборах для репатріантів.

Існує давній вислів: «На полі бою кожен знаходить свій шлях до Бога, незалежно від своєї релігії». Починаючи з 1914 р., Релігійна служба армії виконувала важливу роль у духовному супроводі солдатів, які служили в Австро-Угорській армії. Військові капелани під час Першої світової війни були інтегровані в командний склад армії як військовослужбовці з офіцерськими званнями. Для вступу до лав військового духовенства священник повинен бути молодшим за 40 років, мати якісну богословську освіту, принаймні три роки душпастирського досвіду та володіти ще однією мовою монархії, окрім німецької. В цьому контексті священники зі слов'янських народів мали певну перевагу над представниками виключно німецькомовних єпархій [8, с. 172].

Основними обов'язками військового духовенства були: проведення богослужінь, навчання релігії новоприбулих солдатів, а також надання духовної підтримки хворим та пораненим у військових госпіталях і на фронті. Крім того, важливим завданням військових капеланів було прищеплення морально-релігійних цінностей, вірності та мужності. Обов'язки військових капеланів включали також виголошення проповідей національною мовою. Оскільки релігія та мова мали велике значення для військовослужбовців, Релігійна служба армії прагнула залучати військових капеланів, які могли виголошувати проповіді рідною мовою солдатів, для підтримки їхнього морального духу. Військове керівництво наказувало капеланам проповідувати, що війна є наслідком гріха та секуляризму. Послух, виконання наказів та жертвовність (Imitatio Christi) пропагувалися як спільна мета, реалізація якої допоможе солдатам якнайшвидше повернутися додому. Як свідчив один із солдатів, «за нинішніх обставин набуває іншого значення присутність священника на війні, який розмовляє рідною мовою» [3, с. 552].

Як підкреслюють останні дослідження, населення тилу терпіло тривале лихо з початком війни. Не вистачало їжі, одягу, палива і навіть паперу, особливо в містах. Соціальні наслідки війни були помітні всюди: міста й села були переповнені військовополоненими, біженцями, пораненими солдатами, сиротами та вдовами [7, с. 32]. Упродовж Першої світової війни італійське командування активно використовувало авіацію для пропагандистських цілей, скидаючи на австро-угорські окопи Італійського фронту листівки, надруковані різними мовами. Після розвалу російського фронту військово командування Австро-

Угорської імперії занепокоїлося, оскільки деякі російські солдати почали спонукати військовослужбовців імперії до бунту проти монарха. На території Австро-Угорщини також виявили більшовицькі пропагандистські листівки, що посилювало занепокоєння щодо можливого поширення революційних ідей серед солдатів і цивільного населення, яке могло загрожувати стабільності імперії. Подальша громадянська війна в Росії спричинила додаткові внутрішні проблеми для Австро-Угорщини. У зв'язку з цим імперська влада посилювала контроль над інформаційними потоками на Італійському фронті та серед населення, зокрема звертаючи увагу на зміст інформації, що поширювалася серед колишніх військовополонених (*Heimkehr*) і вважалася «шкідливою» для монархії [7, с. 18–28]. Генерал-майор Йозеф Фрайхер Рот фон Ліманов-Лапанов (Йозеф Рот), який раніше командував на російському та Італійському фронтах, був призначений генеральним інспектором репатріантів (*Heimkehrerwesen*) на початку 1918 р. Його основним завданням була організація транспорту для австро-угорських військовополонених з російських таборів до таборів для репатріантів. Ці табори виконували роль своєрідної буферної зони, призначеної для утримання та «перевиховання» колишніх військовополонених перед їхнім поверненням до цивільного життя [6, с. 302–310].

Після прибуття репатріанти проходили медичний огляд, спрямований на запобігання епідеміям та контролю за поширенням венеричних захворювань, які були дуже поширеними серед військовослужбовців. Після цього їх транспортували до одного з п'ятдесяти трьох карантинних таборів, створених для повернутих військовополонених. Більшість із цих таборів розташовувалися неподалік від східного кордону, і передбачалося, що утримання у них триватиме від 10 до 21 дня [4, с. 465]. Упродовж цього часу репатріантів піддавали ідеологічній та моральній «перевірці» й зобов'язували брати участь у програмах патріотичного перевиховання. Політичні переконання репатріантів оцінювали офіцери, які пройшли підготовку за курсом контрпропаганди, що координувалася Бюром протидії ворожій пропаганді (*Feindespropaganda-Abwehrstelle*). Через дефіцит кваліфікованих офіцерів влада залучила військових капеланів для оцінки морального стану та визначення наявності «зараженості» більшовицькими ідеями серед військовополонених. Військові капелани також відповідали за проведення патріотичних лекцій, розповсюдження навчальних матеріалів, таких як книги, брошури, газети, фільми тощо. Офіцери і священники наголошували на важливості субординації, дисципліни, моралі та ідеї, що держала все ще є гарантом захисту громадян імперії. Таким чином, вони розглядали такі питання, як оцінка того, хто винен у війні, як австро-угорська влада сподівалася вирішити проблему нестачі продовольства, як вступ США у війну вплине на її результат, коли настане мир та інші питання [2]. Водночас питання майбутньої долі різних національностей монархії залишалися занадто чутливим для відкритого обговорення.

Під час Першої світової війни в австрійській армії служило, за різними даними близько 150 військових капеланів ГКЦ. Науковці згадують місця їхнього душпастирства: Ландвер, 36 Коломийський полк, 35 Золочівський полк, 30 Львівський полк, 20 Станіславський полк, 33 полк польової артилерії, 24 дивізія піхоти, 45 піхотна дивізія у Перемишлі, Італійський фронт та ін. [1, с. 42–110]. Також є згадки про діяльність греко-католицьких священників у таборах для репатріантів.

Діяльність військових капеланів, які відвідували військовополонених, координувалися наглядачем, зазвичай ним був римо-католицький священник. Ці наглядачі надсилали щомісячні звіти до апостольського польового вікарія у Відні, так званого настоятеля з релігійних питань. Апостольський польовий вікарій єпископ Імре Бейлік був референтом Вищого командування армії (*Armees Oberkommando*, далі – ВКА) з релігійних питань [6, с. 140].

ВКА та єпископ Бейлік надсилали інструкції щодо пасторальної та релігійної допомоги як командирам таборів, так і капеланам. Накази єпископа не завжди відображали його власне бачення обов'язків військових капеланів перед державою і армією, а скоріше відповідали баченням ВКА. В одному зі своїх листів єпископ Бейлік наказував духовенству працювати «безперервно» та «в душі жертви», носити свої хрести та шанувати свою уніформу. Єпископ також наказував капеланам активно протидіяти поширенню ворожого пропаганди, яка могла б призвести до безладу та втрати релігійної доброчесності серед солдатів. На запитання репатріантів про мету перебування у таборах він рекомендував відповідати, що це необхідно для запобігання поширенню інфекційних захворювань. Водночас військовим капеланам заборонено обговорювати будь-які внутрішні проблеми імперії [4, с. 276–82].

До червня 1918 року приблизно 500 тисяч колишніх військовополонених (з загальної кількості близько 2 млн) пройшли через ці табори. З них близько 2 тис. осіб згодом відправлено на службу на Італійський фронт. Однак процес повернення військових до лав армії відбувався повільно через низку чинників, зокрема через невдоволення деяких репатріантів поверненням до Австро-Угорщини, дискримінацію з боку охорони таборів для репатріантів, а також страх перед можливим поверненням на фронт.

Губерт Джіндра, офіцер таємної розвідки Австро-Угорської імперії, який проринув у групу колишніх військовополонених, дислокованих у Крагуєваці, доповів Військово-окупаційному уряду у Сербії про те, що один із військовополонених, які повернулися, Янічек, піхотинець, зазначив, що він не поважає військове духовенство. Солдат був свідком того, як військовий капелан закликав солдатів рухатися вперед у бою, а сам побіг в іншому напрямку. Усі репатріанти, які отримували погані відгуки від цих підпільних офіцерів розвідки щодо їхнього ставлення до державної чи військової влади, були заарештовані та відправлені до перехідного табору для військовополонених у Кеньєрмезе (Угорщина), який був спеціально підготовлений для репатріантів із сумнівними політичними поглядами [4, с. 498].

Поведінка священників на полі бою та поза ним мала значний вплив на поведінку солдатів та моральний дух. Навіть якщо вищезгаданий капелан був боягузом і не зміг подати гідний приклад, значна частина священників зуміла знайти способи виконати свій обов'язок перед Богом, імператором та співвітчизниками. Серед них особливу категорію становили капелани, відражені для обслуговування репатріантів.

Пасторські звіти, написані військовим духовенством або їхнім керівництвом, є важливим джерелом для вивчення того, як капелани намагалися допомогти поверненим солдатам. Наприклад, греко-католицький священник Віктор Попович був серед військових капеланів, які оцінювали моральний стан військовополонених у таборі в Дунаївцях, на заході України. У своїх проповідях він акцентував увагу на моральних цінностях, вдячності Богові, спасінні, а також любові до Батьківщини, імператора та обов'язках солдата. Темати його проповідей були: «Святе Серце Ісуса», «Збережи свою душу», «Любов до Батьківщини», «Лояльність до монарха», «Вдячність та відданість Богу». У червні 1918 року в таборі Дунаївці перебувала етнічно і релігійно змішана група з 1174 солдатів: 28 % були греко-католиками, 61 % – римо-католиками та 11 % – православними. Упродовж кількох годин спілкування з репатріантами, священник також намагався дізнатися їхню думку про більшовицьку революцію. В переважній більшості військовополонені, з якими спілкувався отець, засуджували більшовицьку революцію. Отець Попович повідомив про ці настрої своєму керівництву у Львові та Відні [5, с. 296].

У черговому звіті, надісланому наприкінці жовтня 1918 р., отець Попович написав про матеріальне становище в таборі для репатріантів, зокрема

зазначивши, що нестача їжі, продовжувала негативно впливати на моральний стан військовополонених. «Куди б я не ішов скрізь зустрічаю незадоволення і численні скарги. Я вважаю, що вкрай необхідно покращити постачання їжі. Інакше це може стати причиною неспокою» [5, с. 296]. Усі заходи, які він вживав, такі як проведення бесід або організація курсів грамотності, мало що змінювали. Насправді навчання солдатів не було чимось незвичним для військових капеланів. Заняття, на яких інформація викладалася в усній формі, виявилися найефективнішим способом навчання багатьох ув'язнених, оскільки більшість військових не вміли читати. Греко-католицький священник. Віктор Шербан, якого направили до таборів в Грубешів та Володимир-Волинський, був одним із кількох священників, які повідомили, що через нестачу друкованих пропагандистських матеріалів він навчав усно і виголошував проповіді на різні теми, включаючи: «Святість присяги», «Любов до Батьківщини» та «Свята сповідь» та ін. [5, с. 297].

Таким чином, військове керівництво Австро-Угорської армії вважало військових капеланів корисними як для надання релігійної допомоги, так і для вирішення питань пропаганди. Навіть якщо священникам не вдавалося переконати репатріантів у тому, що імператор і монархія є найкращим варіантом для майбутнього уряду, вони не порушили виконання свого обов'язку перед Богом. Багато солдатів у таборах мали змогу глибше ознайомитися з богослов'ям і активно брати участь у молитвах. Про підтримку духовного життя також свідчить значний попит на молитовники, що підтверджують звіти військових капеланів. Частково поясненням їх успіху є той факт, що війна принесла величезну потребу в духовній підтримці серед солдатів та репатріантів. У ситуаціях відчаю відповідальність за підтримку людей у боротьбі зі смутком, страхом і невизначеністю лягала передусім на плечі капеланів. Спогади, листи та статті, опубліковані в міжвоєнний період, свідчать про те, що колишні солдати та в'язні часто згадували, як їх втішала присутність військових капеланів. Із спогадів солдатів, військові капелани сприймалися як ті, які перебувають на службі Богу, а не імператору.

Список використаних джерел

1. Забанджала О. Лицарі духа: військово капеланство УГКЦ XIX – XX століть у біографіях. Львів: Свічачо, 2018. 312 с.
2. 100 Jahre Erster Weltkrieg. Richtlinien für vaterländischen Unterricht und und Abwehr der Feindespropaganda. URL: <https://wk1.staatsarchiv.at/alliierte-propaganda/richtlinien-fuer-vaterlaendischen-unterricht-und-abwehr-der-feindespropaganda/index.html>
3. Bocsan Nicolae. Marele război în memoria bănăţeană (1914–1919). Presa Universitară Clujeană. 2012. 750 p.
4. Hannes Leidinger and Verena Moritz. Gefangenschaft, Revolution, Heimkehr: Die Bedeutung der Kriegsgefangenenproblematik für die Geschichte des Kommunismus in Mittel- und Osteuropa 1917-1920. Brill Österreich Ges.m.b.H. 2003. 704. P. 276–82
5. Ionela Zaharia. For God and/or emperor: Habsburg Romanian military chaplains and wartime propaganda in camps for returning POWs // European Review of History: Revue européenne d'histoire, 2017. № 24 (2). P. 288–304.
6. Mark Cornwall. The Undermining of Austria-Hungary: The Battle for Hearts and Minds. Palgrave Macmillan. 2000. 501 p.
7. Maureen Healy. Vienna and the Fall of the Habsburg Empire: Total War and Everyday Life in World War I. Cambridge University Press. 2024. 352 p.
8. Šimac Miha. Croatian Military Chaplains Marko Hummel and Ivan Kralj in the Light of the Archival Records of the War Archives in Vienna. Diacovensia, 2020. P. 167–187. URL: <https://doi.org/10.31823/d.28.2.1>